

Hausner Gábor[✦] – Padányi József[✦] – Süli Attila[✦]

A hévízi Zrínyi Miklós magyar királyi honvédtiszti gyógyház, 1933–1944

DOI 10.17047/HADTUD.2020.30.1.114

A mozgásszervi betegségek a két világháború között a m. kir. Honvédség állományába tartozókat is erőteljesen sújtották. Az 1933-ban megnyitott Zrínyi Miklós magyar királyi honvédtiszti gyógyház 1944 szeptemberéig tartó működése során összességében mintegy 4-5 ezer ízületi bántalmaktól szenvedő nyugállományú és aktív honvédtiszt és tisztfeleség, valamint hadiözvegy számára nyújtott gyógyulást. A gyógyház jellege fennállásának utolsó éveiben átalakult, a zajló világháború sérültjeinek rehabilitációja került előtérbe.

A Szerzők levéltári források, sajtótudósítások és a gyógyház fennmaradt vendégkönyve alapján rekonstruálják az intézményben folyt betegellátást és a betegek körét. A dokumentumokból megállapítható, hogy az akkor kialakított protokollok és gyógyítási elvek némelyike napjainkban, az utódintézményben, a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ, Honvédkórház, Hévízi Mozcászervi Rehabilitációs Intézetben is érvényben van.

KULCSSZAVAK: Hévíz, reumás betegségek gyógyítása, katonai egészségügy, gyógyítási protokoll

The Royal Hungarian Army Officers' Zrínyi Miklós Health Resort in Hévíz, 1933–1944

Musculoskeletal disorders severely affected the Royal Hungarian Army personnel too, between the two world wars. Opened in 1933 and operating until September 1944, the Royal Hungarian Army Officers' Zrínyi Miklós Health Resort provided healing for a total of about 4-5 thousand retired and active-duty military officers and their wives, as well as war widows suffering from

✦ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training; e-mail: hausner.gabor.laszlo@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0002-4837-5149

✦ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training; e-mail: padanyi.jozsef@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0001-6665-8444

✦ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Ministry of Defence Military History Institute and Museum; e-mail: suli.attila73@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1628-2976

joint ailments. The character of the health resort changed in the last years of its existence, and the rehabilitation of the injured and wounded persons of the ongoing World War came to the fore.

The authors reconstruct the patient care and the range of patients in the institution with the help of archival sources, press reports and the surviving guestbook of the resort. The documents confirm that some protocols and healing principles developed at that time are still in force today in the successor institution, the Hévíz Locomotor Rehabilitation Institute of the Hungarian Defence Forces Medical Center.

KEYWORDS: Hévíz, treatment of rheumatic diseases, military healthcare, treatment protocol

Bevezetés

A reuma a két világháború közötti Magyarországon a népbetegségek közé tartozott. 1927-ben a hazai gyógyfürdőket mintegy 27 754 „vendég” kereste fel ízületi bántalmakkal. Tekintettel arra, hogy a gyógyfürdők látogatására csak a módosabb társadalmi osztályok számára volt lehetőség, a reumában szenvedők összlétszáma ennél lényegesen nagyobb lehetett. Ez a betegség nagyon komoly hatással volt a honvédség állományára is, hiszen kihatott a harckésziségre. Dr. Röder István főorvos, a *Magyar Katonai Szemle* 1932. évi 2. évfolyamában így fogalmazott: „E betegség rendszerint idült lefolyású, kiújulásra hajlamos, legtöbbször hosszú kórházi kezelést igényel, és ezáltal az államra nagy anyagi megterhelést jelent. Ugyanezen okok miatt katonai szempontból is nagy fontossága van, mert a reumás betegségek a m. kir. honvédségnél is, éppen a katonai szolgálat sajátosságos volta folytán, szintén eléggé el vannak terjedve, a kórházi ápolási költségek, a gyógyfürdőkórháznak fenntartása a kincstárra ugyancsak nagy megterhelést jelentenek, nem is szólva arról, hogy ez a betegség sok katonát távol tart a szolgálatteljesítéstől, vagy pedig idő előtt szolgálatképtelenné teszi az illetőket.”

Békeidőben főképpen a csendőrség és a katonai műszaki alakulatok állományát érintette a reuma, mivel ők a járőrszolgálat és a kiképzés miatt jobban ki voltak téve az időjárás viszontagságainak.

Már az első világháború éveitől megnőtt a reumás megbetegedések száma, melyre nézve a hadvezetőség a gyógyházak felállításával reagált (Herkulesfürdő, Pöstyén, Baden). 1918 után a m. kir. Honvédség folytatta ezt a munkát, 1932-ben a Honvédelmi Minisztérium kezelésében volt Magyarországon az egyetlen olyan kórház, ahol szakosítva gyógyították a reumás betegeket.¹

A hévízi gyógyfürdő vázlatos története

Hévízen a 18. század utolsó évtizedében került előtérbe a gyógyító víz hasznosítása, melynek újrafelfedezése és a fürdőhely kiépítése gróf Festetics György érdeme.

A jelentősebb fejlődés lehetőségét az 1857–1858. évi tagosítás, majd egy évtizeddel később a veszprémi püspökség és a Festetics Tasziló gróf között létrejött csereszerződés biztosította.

1 Röder István dr. törzsorvos: A „rheumás” betegségekről. *Magyar Katonai Szemle*, 2. évf. (1932. 4. negyedév) 12. szám, pp. 191–193.

Az építkezéseknek köszönhetően a fürdőtelep egyre inkább országos jelentőségű, látogatott hely lett. A századfordulón a Festetics család hosszabb-rövidebb ideig bérbe adta a fürdőt.

1898-ban Lovassy Sándor keszthelyi gazdasági akadémiai tanárnak köszönhetően indiai vörös tavirózsák kerültek a tóba. A virágok ma is látványosságai Hévíznek, melyek a város jelképeivé váltak.

A Hévízi tó fejlődésének jelentős lendületet adott, hogy 1905-ben, 35 évre Reischl Vencel keszthelyi sörgyáros vette bérbe a Festetics uradalomtól. A fürdő életében jelentős változások történtek: 1909-re elkészült a „Kurszalón”, új fürdőházak épültek, 1907-ben alakult ki a kéttornyos, jellegzetes fürdőbejárat. Ebben az időben készült el a Hévíz Szanatórium és Gyógyszálloda.

Hévízen ezt követően szálloda- és üdülőépítési program kezdődött, aminek eredményeként a tó 1911-re az ország legjelentősebb gyógyfürdőjévé vált. A két világháború között a település jelentősége egyre nőtt, mivel a trianoni békekötéskor elcsatolták a korábbi, tradicionális fürdőhelyeket. A tó körül folytatódtak az építkezések, s 1926-ban kiépült a strandfürdő, egy évre rá pedig az emeletes strandépület a tó északi partján. A fürdőház épülete 1931–1932-ben vasszerkezetre szerelt üvegtetőt kapott, így teljesen zárttá vált. Az 1920-as évek közepén kezdődött a nagy üdülők építése. A második világháborús időszak, majd az azt követő bizonytalan politikai helyzet és a tulajdonos Festetics család távozása nem tette lehetővé a további fejlesztéseket. A háborús években a külföldi vendégek szinte kizárólag Németországból érkeztek. 1944–1945-ben sok sebesült katonát gyógyítottak a fürdőtelepen, köztük volt például a szovjet frontról mellkaslövés sérüléssel hazaszállított és gyógyulását itt befejező Perjes Géza főhadnagy, a későbbi neves hadtörténész. 1948-ban Hévízfürdőt államosították, a következő évben a vendéglátóhelyek is állami tulajdonba kerültek.²

A honvédek kezelése Hévízen 1932 előtt

1920 után a honvédtisztek és hozzátartozóik számos kedvezményt kaptak a regeneráló üdülésre vagy gyógykezelésekre. Lehetőség nyílt a fővárosi, illetve vidéki gyógyfürdők és szállodák méltányos áron való igénybe vételére, emellett a Honvédelmi Minisztérium is kiépítette a saját intézményrendszerét.

Závodi Szilvia muzeológus doktori értekezésében így foglalta össze a lehetőségeket: *„A katonatisztek és hozzátartozóik igénybe vehették a balatonföldvári »Horthy Miklós m. kir. honvédtiszti üdülőt«, június elejétől szeptember végéig öt turnusban, a beutalókat a Honvédelmi Minisztérium 12. osztályán vagy a Magyar királyi Népjóléti Minisztérium X. osztályán lehetett igényelni. A balatonfüredi »Horthy Miklós m. kir. honvédtiszti gyógyházba« április elejétől november közepéig tíz turnusban lehetett orvosi beutalót igényelni kedvezményes ellátási díjjal. A honvédség tényleges és nyugállományú tisztjei és családtagjaik használhatták az 1930 júniusában átadott »balatonfüredi m. kir. csendőrségi gyógyházat«. A kérvényeket szintén a Honvédelmi Minisztérium 12. osztályán keresztül kellett benyújtani a Belügyminisztérium*

2 Dr. Weinhover Judit: A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2016. pp. 213–214.

VI. b. osztályára, mellékelni kellett az orvosi javaslatot is. A gyógyházba hat éven felüli gyermekek is mehettek. A tájékoztató kiadványok érdemesnek tartották megjegyezni, hogy a ház a »legnagyobb kényelemmel és luxussal« van berendezve. Minden szoba folyóvízzel van ellátva és ezenfelül minden ágy mellett rádió felszerelés is van.”³

Az 1927. évi Honvédségi Közlönyben kiadott rendelet így foglalta össze a hévízi gyógyüdülési lehetőséget: „Hévízfürdőn a nyugdíj járulékalap oly beteg tiszt (hasonállású) stb. tagjai részére, akiknek orvosi vélemény szerint feltétlenül Hévíz gyógyfürdőn való kezelése szükséges, az 1927. évi fürdőévadban a Parkszanatóriumban (Hévízszentandrás, Rákóczi u. 17. sz.) gyógyidőszakonként 29, összesen 145 helyet biztosított. Az ellátási díj ugyanolyan nagy lesz, mint amilyent a hévízi m. kir. honvéd és közrendészeti gyógyház beutaltjai részéről lesz fizetendő.

Az egyes gyógyidőszakokra a beutaltak következőképp osztattak be:

- I. gyógyidőszak: 1927. május 15-től június 7-ig,
- II. gyógyidőszak: 1927. június 10-től július 2-ig,
- III. gyógyidőszak: 1927. július 5-től július 28-ig,
- IV. gyógyidőszak: 1927. július 31-től augusztus 23-ig,
- V. gyógyidőszak: 1927. augusztus 26-tól szeptember 20-ig.

A honvéd nyugdíj járulékalap beutaltjai a hévízi magyar királyi honvéd és közrendészeti gyógyház igazgatóságánál tartoznak jelentkezni, mely alkalommal az Igazgatóság részükre a szobáit ki fogja utalni.

A hévízi tó vizének és iszapjának használatára gyógy javallatok:

Sérüléseik, háború utáni következményes bántalmak, ischiás, neuralgia, csúzos, köszvényes bántalmak.”⁴

A beutaltakat két kategóriába osztották:

a) A Magyar Királyi Honvédség tényleges állományú és átmeneti illetményekkel nyugállományba helyezett havidíjasai, valamint ezek családtagjai:

Ezek térítési díjai:⁵

Rendfokozat	Térítési díj (pengő)
Gyalogsági tábornok, altábornagy	3
Tábornok	2,5
Ezredes	2
Alezredes, őrnagy	1,75
Százados, főhadnagy, hadnagy	1,5

3 Závodi Szilvia: Életmód, életkörülmények, és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2012. p. 98.

4 *Honvédségi Közlöny*, 1927. április 15. p. 99. A rendeletet 1927. április 13-án írták alá.

5 „A beutaltak részéről gyógy- és élelmezési költség címén az alábbi kimutatásokban foglalt – Keszthely állomáshelyre megállapított élelmezési adagváltásban kifejezett díjak térítendőek.”

b) A nyugállományú és várakozási illetményekkel szabadságolt havidíjasok, valamint ezek családtagjai, továbbá özvegyek és gyermekeik, végül szülőnélküli árvák által:

Éves nyugdíjhatárig (pengő)	Térítési díj (pengő)
480	0,25
480–960	0,5
960–1 727	1
1 728–3 551	1,5
3 552–5 607	1,75
5 608–8 007	2
8 008–10 559	2,5
10 560–	3

A tiszthelyettesek térítési díjáról az alábbiak szerint rendelkeztek: „*Altiszti személyek fejenként és naponként 1.20 pengőt, altiszti özvegyek és árvák ezen díj felét fizetik a honvéd nyugdíjjárulék alapnak.*”

A tábornokok, főtisztek és tisztek számára 5 darab egy- és 12 darab kétágyas, az altisztek számára 6 darab két- és egy többágyas szoba, míg a nyugállományúk számára 14 darab kétágyas szoba állt rendelkezésre.⁶

A térítési díj az alábbiakat tartalmazta: „*Az elszállásolás és ellátás költségei, a gyógy- és zenedíjak, valamint az orvosi költségek mind bennfoglaltatnak. Külön orvosi díj nincsen.*”

Az ellátás áll naponta: kiadós reggeli: kávé vagy tea, 2 db kiflivel vagy zsemlyével, fehér kenyér vagy kaláccsal, hideg hús vagy sonka, vagy tojás, vaj és méz vagy jam. Ebéd 2 tál étel: leves, hús főzelékkel vagy körítéssel, tészta és kenyér. Vacsora: 2 tál étel: leves, sült körítéssel, kenyér, illetve leves helyett gyümölcsidényben friss gyümölcs. Uzsonna fehér kenyér vagy kalács.”

A kedvezményes fürdőjegyek árát külön kellett fizetni, melyek összege Hévízen 60 fillér volt egy személynek egy napra.⁷

A vonatkozó rendelet meghatározta az igényjogosultak körét. Ezek az alábbi személyek voltak: „*A tényleges szolgálatot teljesítő és nyugállományú tisztek, ezek családi pótlék élvezetében álló családtagjai, valamint ezek nyugellátásban álló özvegyei és nevelési járulékbán részesülő árvái.*”

Mivel a csapatszolgálatban lévő tisztek többnyire júliusban tudtak szabadságra menni, ebben az időszakban az ő kérvényeik élveztek előnyt az elbírálásnál.

6 Honvédségi Közlöny, 1929. „Az 1929. évi 9. sz. Honvédségi Közlöny 3365/elnökség számú körrendeletéhez.” p. 59.

7 Honvédségi Közlöny, 1931. 7. szám, Melléklet. p. 138.

A beutaláshoz honvéd- vagy kezelőorvos igazolása kellett. A hévízi üdülőbe csak 15. életévét betöltött gyermeket vehettek fel. Egy éven belül beutalási kedvezményt csak egyszer lehetett igénybe venni. A férőhelyek csekély száma miatt külön szobát csak a családotól beutaltak igényelhettek.⁸

A tiszti gyógyház építése

A megnövekedett igények miatt az 1930-as évek elején szükségessé vált egy önálló honvédtisztí gyógyház építése. Az új hévízi objektum tervezési és kivitelezési munkálatai 1932-től kezdődtek meg. A Honvédelmi Minisztérium az alábbi cégeket bízta meg a kivitelezéssel:

1. Székesfehérvári Építő Rt.
2. Grosit Aszfaltgyár, Budapest
3. Szalai Ignác, Zalaszentgrót
4. vitéz Czifra György és Társa, Nagykanizsa
5. Dénes János lakatos, Budapest
6. Török és Juhász, Budapest
7. Melczer Jakab, Nagykanizsa
8. Szék- és Faárugyár Rt., Budapest
9. Németh Gábor és fia, Zalaegerszeg
10. Weiss Manfred, Budapest.⁹

1932 végén a kormányzati közlöny már az alábbiakról számolhatott be: „A Honvédségi Jóléti Alap felépítette Kőszegen a Jurisics Miklósról elnevezett tiszti gyógyházat és a Kormányzó Úr ő Főméltósága személyesen avatta fel azt. Folytatódott a hévízi gyógyház építkezése, és 1932. év december havában megindult az új mátraházi magaslati gyógyházhoz vezető út építése is.”¹⁰

A következő évi kormányjelentés már az alábbiakról számolhatott be: „A Honvédségi Jóléti Alap az 1933. évben megnyitotta az újonnan épített »Zrínyi Miklós« hévízi tiszti gyógyházat, és ugyancsak átadta rendeltetésének a mátraházi »Vak Bottyán« magaslati tiszti üdülőt.”¹¹

A kivitelezési munkálatok versenytárgyalásai közül néhány a korabeli sajtó révén fennmaradt. Az *Asztalosmesterek Lapja* például az alábbi versenytárgyalást tette közzé: „Budapest. (Építési munka.) A m. kir. honvédelmi miniszter a hévízi m. kir. honv. tiszti gyógyház építési munkával kapcsolatos munkákra versenytárgyalást hirdet. Ajánlatok május 12-én déli 12 óráig a m. kir. honv. min. 11. osztályába (I., Szentgyörgy tér 3., III. em. 18.) nyújtandók be, ahol a szükséges nyomtatványok is beszerezhetők.”¹² Az *Építőmesterek Lapja*, *Munkaadó* az alábbi határidő-hosszabbítást tette közzé: „A hévízi tiszti gyógyház vízvezeték- és

8 *Honvédségi Közlöny*, 1929. „Az 1929. évi 9. sz. Honvédségi Közlöny 3365/elnökség számú körrendeletéhez.” p. 59.

9 *Közgazdasági Értesítő*, 1932. 2. szám (1932. július 23.) p. 22.

10 *Statisztikai Évkönyv*. 1932. Kormányjelentés. p. 135.

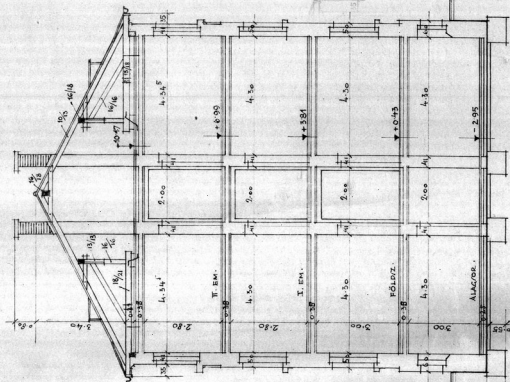
11 *Statisztikai Évkönyv*. 1933. Kormányjelentés. p. 127.

12 *Asztalosmesterek Lapja*, 1932. április 30. p. 6.

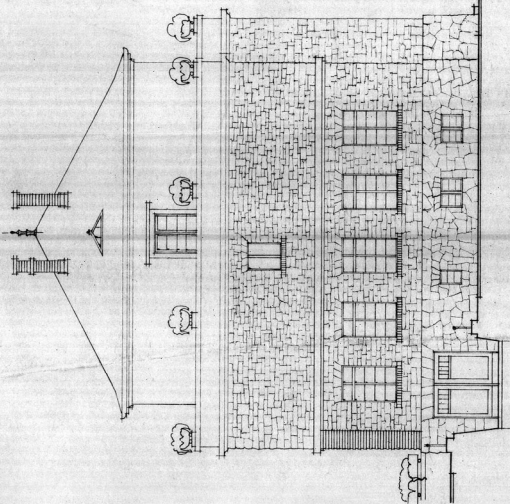
HÉVÍZI M.KIR. HONV. TISZTI GYÓGYHÁZ ÉPÍTKEZÉSE.

MEJTJZETEK.

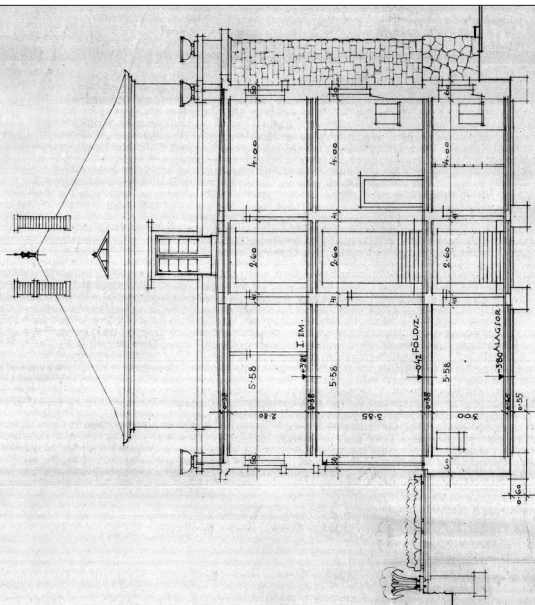
M = 1:100.

~ METIZET A KÖZÉBÉNYEN ~
BUDAPEST. 1932. ÁPR. HÓ.

~ DÉLI - HOMLOKZAT ~

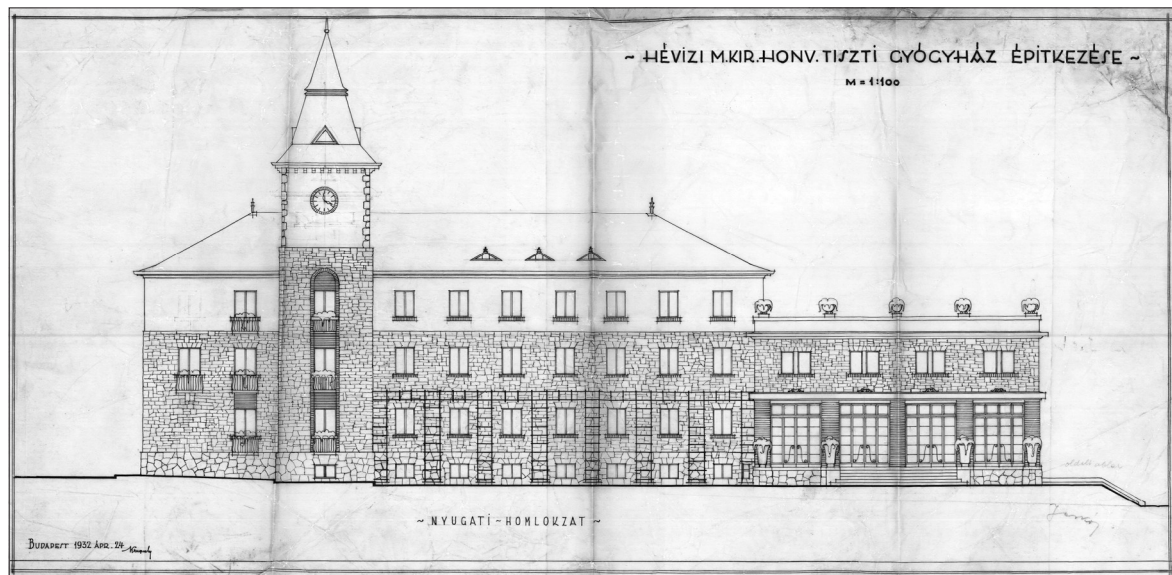

~ METIZET A TÁRIALGÓN ÁT ~

1. kép.

Az épülő gyógyházat ábrázoló műszaki rajz 1932-ből

(Hadtörténelmi Levéltár, Katonai objektumok. 102. d. Hévíz. Tiszti Gyógyház. 1932-1935. Tervek)

2. kép.

Látrajz a nyugati homlozatról 1932-ben

(Hadtörténelmi Levéltár, Katonai objektumok. 102. d. Hévíz. Tiszti Gyógyház. 1932–1935. Tervek)

csatornázási, valamint felvonó munkákra vonatkozó 61.486., ill. 61.484–11–1932. sz. alatt augusztus 29-re hirdetett verseny-tárgyalás határidejét szeptember 5-ére, továbbá a derítő és külső csatornázás, a thermál-vízhűtő-berendezés, valamint a szivattyú- és víztorony felszerelési munkákra vonatkozó 61.488., 61.489., illetve 61.487–11–1932. sz. alatt augusztus 8-ára meghirdetett versenytárgyalás határidejét szeptember 6-ára halasztotta 65.963–11–1932. sz. alatt a honvédelmi minisztérium.”¹³

A következő felhívást a Honi Ipar hozta le. E szerint: „A hévízi tiszti gyógyház részére különböző egészségügyi berendezési munkák vannak soron, amelyekre a versenytárgyalások e hó [szeptember] 5-én és 6-án voltak. A vízvezeték, csatornázás és meleg víztermelési munkára 12 cég pályázott. Legolcsóbbak Egri és fia és Schweiger Gyula cégek, a szennyvízderítő és külső csatornázási munkára Bruckner és György cég ajánlata a legkedvezőbb. E munkára csak 8 cég pályázott. A szivattyú berendezésre, víztorony felszerelésre 6 cég pályázott, de ezek közül két cég (Államgépgyár és Worthington) csak részletajánlatot tett. A teljes munkálatokra ajánlatot tettek:

Kolbányi és Pákozdy,
Körting B. E. Rt.
Schweiger Gyula.
Wohanka és Társa.

A termálvíz hűtőberendezésre egyedül a Worthington-gyár pályázott. Ajánlati ára 10.360 P.”¹⁴

13 Építőmesterek Lapja, Munkaadó, 1932. augusztus 31. p. 6.; Honi Ipar, 1932. 15–16. szám, p. 20.

14 Honi Ipar, 1932. szeptember 15. p. 19.

A szivattyú berendezési munkákra az alábbi felhívás jelent meg: „A m. kir. Honvédelmi Minisztérium 61.487/11–1932. sz. a. nyilvános versenytárgyalást hirdet a hévízi tiszti gyógyház szivattyú berendezése, víztorony felszerelés és összekötő vezeték munkáira.

Az ajánlatok / . évi augusztus hó 30-án 11 órakor a m. kir. Honvédelmi minisztérium 11. osztályában (I. ker., Szentgyörgy tér 3. III. 18.) fognak felbontatni, amikor az ajánlattevők vagy igazolt képviselőik jelen lehetnek.

A szabályszerűen kiállított ajánlatok fenti napon a megadott helyen 10 óráig nyújtandók be, mely időpontig az előírt bánatpénzt is le kell tenni.

Az építési program szerint az építésvezetőség ez irányú felhívására legkésőbb 3 napon belül meg kell a munkát kezdeni és oly erővel folytatni, hogy az 1932. évi december hó 15-ig teljesen készen legyen.

A részletes szállítási és munkafeltételek, költségvetések, tervek, rajzok, stb., valamint az ajánlat és szerződés minta a munkát hirdető fenti hivatalban a hivatalos órák alatt (11–12 óra között szombat kivételével) megtekinthetők.

Budapest, 1932. augusztus hó.

M. kir. honvédelmi miniszter¹⁵

A hévízi tiszti gyógyház működése

A Zrínyi Miklósról elnevezett hévízi honvédtiszti gyógyház¹⁶ 1933 tavaszára készült el, s Gömbös Gyula honvédelmi miniszter adta át május 31-én, az intézmény fennmaradt vendégekönyvének első oldalán található aláírása és az alatta lévő dátum tanúsága szerint.¹⁷

Nem sokkal a gyógyház megnyitása után írta be a vendégekönyvbe vitéz Gaáli Ede nyugalmazott tábornok: „Hévíz fürdő! Régi, világháború előtti, boldogabb idők emléke újult fel előttünk, midőn ezen, csonka országunkat is jellemző, természeti szépségekben is gazdag nyaralóhelyen megjelentünk. Hévíz istenadta gyógyforrása, melynek híre már az ország határain is túlterjedt, hazánk egyik legkeresettebb és legkedveltebb gyógy- és üdülőhelyévé avatta e fürdőt, mely rohamos fejlődésénél fogva, nemsokára nemzetközi viszonylatban is meg fogja állni helyét. Ezen körülménynek tudható be, hogy az utóbbi években gyors egymás utánban keletkeztek a gyógy- és üdülőházak e fürdőhelyen, melyek sorában a mi M. kir. Zrínyi Miklós honvédtiszti gyógyházunk is méltó helyet foglal el; de honvédségünk gyógy- és üdülőhelyeinek

15 Lakatosmesterek Lapja, 1932. augusztus 25. p. 6.

16 Az 1932-es építési tervekben még nem szerepel a Zrínyi név. A névadás alighanem összefüggésben állt a honvédségben az idő tájt erősödő Zrínyi-kultusszal. Ez megnyilvánult pl. a 7. kecskeméti honvéd gyalogezred névválasztásában, amely az 1930-as években vette fel a Zrínyi Miklós nevet. Hetyéssy István törzsorvos a hévízi gyógyház alább említendő vendégekönyvébe írt versében így tréfálkozott a névadáson: „Zrínyi Miklós deli hada / Ide nézve csodálkozna, / Hős vezére dicső nevét / Podedgrások kölcsön vették! / Sánták, bénák itt üdülnék / Évről-évre »hévizelnek«” Vendégekönyv 23a oldal.

17 A bőrkötéses, lapszélein aranyozott, mintegy 100 lapot tartalmazó díszes vendégekönyv Sebők András, Hévíz város díszpolgára magángyűjteményében található. A barna bőr kötetstáblán felül a magyar címer, alul a Zrínyiek címere áll, a kettő között dombornyomású felírás: GROF ZRINYI MIKLÓS / M KIR HONVÉDTISZTI / GYÓGYHÁZ. Az 1933 és 1944 közötti időszakból számos csoportképet és értékes bejegyzést őrző becses emléket Sebők András szívességéből használhattuk, részleteit az ő engedélyével közölhetjük, ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki érte.

3. kép.

Korabeli képslap az elkészült gyógyhásról

csokrában is mint színpompás virág tündöklök, melynek keretében mindenki megtalálja a kedvének, igényeinek s főleg egészségének megfelelő üdülést.”¹⁸

A hévízi gyógyház gondnoka megnyitásától, 1933-tól 1944-ig Aschenbrenner Mihály, az első világháborúban a 30. honvéd gyalogezredben harcolt honvédtiszt, ekkor már nyugalmazott ezredes volt,¹⁹ akit a régi bajtársak a vendégeknyv beírásai-ban Muki-nak becéztek. Az itt pihenők ellátását és kényelmét rajta kívül a felesége és az Aschenbrenner alá beosztott személyzet (orvos, szobalányok, sofőr, portás), valamint a nyári „gyakorlatra” odahelyezett néhány levente biztosította.

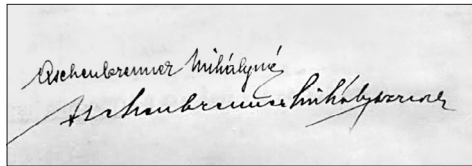
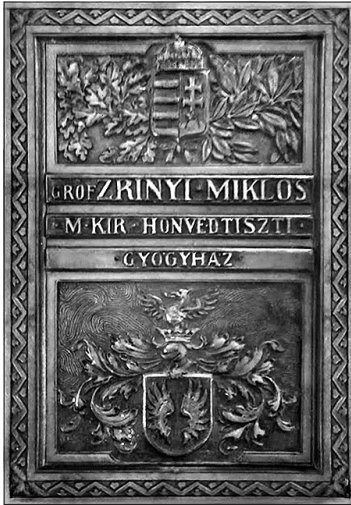
A gyógyházban a napi ételmezésért 10 év felüli gyermeknek 3 pengőt, 10 év alatinak 1 pengő 50 fillért kellett fizetni. Az egyágyas szobák napi ára 1 pengő 50 és 70 fillér között volt, míg a kétágyasoké 2 pengő és 2 pengő 40 fillér között mozgott.²⁰

A hévízi gyógyulási lehetőségeket az 1938. évi *Magyar Katonai Szemlében* így foglalták össze: „Hévíz (Tiszti és altiszti gyógyház). 32–36 fokos radioaktív hőforrások gyógyiszappal, melyek orvosilag javalva vannak reumás megbetegedéseknél, izom és ízületi csúz eseteinél, a heveny állapoton túl levő esetekben, még a legrégebb idült eseteknél is. Ínhüvelylob, izomgörcs, porcos daganatok, tokszalagvér daganatok eseteiben. Hálás különösen idült ízületi

18 Vendégeknyv 10a oldal, Gaáli Ede ny. tbk. bejegyzése, „Hévíz fürdő, 1934. július hó 30-án”. Gaáliról lásd: Stencinger Norbert: „Nem hittük, hogy a karácsonyt is itt fogjuk tölteni.” Karácsony olasz hadifogságban. https://nagyhaboru.blog.hu/2018/12/24/_nem_hittuk_hogy_a_karacsonyt_is_itt_fogjuk_tolteni (Letöltés ideje: 2020. 03. 20.) 1933-tól kezdve már Balatonfüreden, Kőszegen, Balatonföldváron, Esztergomban, Hévízen, Mátraházán, Gyöngyösapátiban léteztek a Magyar Királyi Honvédségnek üdülői, illetve gyógyházai. 1934-ben legtöbbször a mátraházai üdülőt vették igénybe, mivel az az egész évben üzemelt. A tiszti állományú beutaltak száma 1933-hoz képest 1202 fővel nőtt.

19 Harmincas honvédek élete a halálmezőkön. Összeáll. Dr. Paulovits Sándor. Kecskemét, Hungária, 1939. p. 306.

20 *Magyar Katonai Szemle*, 6. évf. (1936. 2. negyedév) 4. szám, p. 241.

4–5. kép.

A gyógyház bőrkötéses vendékönyve és a 2. oldalon Aschenbrenner Mihály ezredes, gondnok és feleségének aláírása

(Fotó: Szerzők)

megbetegedéseknél, melyek deformációt vagy mozgási korlátoltságot idéztek elő, továbbá köszvényes ízületi bajoknál és zsábáknál. Csúszos és sérülések utáni következményes bántalmaknál, ischiásnál. ideges reumánál, csonttörések esetén, ízületi és anyagcsere bántalmak eseteiben.

Magasabb korú betegek a kellő elővigyázattal és az orvosi rendellet szigorú betartásával minden veszély nélkül használhatják.

Az altiszti gyógyházban egy modernül berendezett szénsavas fürdő is van, mely orvosilag javasolva van a szív és vérkeringési szervek bántalmainál.”²¹

A gyógyház az alábbiak szerint fogadta a kezelésekre érkező beutaltakat:²²

Megnevezés	Időtartam
Előszézon	május közepétől június végéig
Főszézon	július–augusztus
Utószézon	szeptember

1937-ben a székesfehérvári magy. kir. 2. honvéd vegyesdandár építési osztálya a hévízi Zrínyi Miklós honvédtiszti gyógyház szivattyúkicszerelési és személyfelvonó gépi berendezési és átalakítási munkáira hirdetett nyilvános versenytárgyalást, megjegyezve, hogy a „teherfelvonó munkái az egyenáramról forgó áramkörre való áttéréssel kapcsolatosak”.²³ Ezek a munkák 1938-ban készültek el.

21 Magyar Katonai Szemle, 8. évf. (1938. 2. negyedév) 8. szám, p. 273.

22 Uo. p. 268.

23 Magyar Vaskereskedő, 1937. december 19. p. 19.

A hévízi honvédtiszti gyógyház beutaltjai és mindennapjaik

Az első beutaltak 1933. június elején érkeztek a három-négyhetes gyógykezelésre. A vendégekönv tanúsága szerint a mintegy 40 fő között volt az első világháborút végigharcolt vitéz Békey Béla (1867–1937) tüzérségi tábornok²⁴ és neje; Sztrokay Lajos (1860–1940) címzetes vezérőrnagy a 34. közös gyalogezred egykori parancsnoka²⁵ és felesége, Nestler Terézia Ilona; lovag vitéz Lányi-Lindner Gusztáv (1867–1937 után) tábornok (aki az első világháborúban Sztrokayt követően a 34. kassai gyalogezredet vezette, és 1918-ban a Monte Asalone elleni támadásban a rohamlépcső élén két helyen is megsebesült, amiért megkapta a tiszti arany vitézségi érmet)²⁶ a nejevel, több alezredes, őrnagy, egy százados és egy főhadnagy, valamint néhány hadiözvegy.

Az első „turnus” tagjai június 26-án távoztak. Ekkor írta be a vendégekönvbe Békey Béláné az alábbi sorokat: „*Mi a Zrínyi Miklós honvéd tiszti gyógyház első beutaltjai – távozáskor – hálás szívvel köszöntjük az áldásos intézmény házát és annak kedves, figyelmes gondnokát!*”²⁷

Közvetlenül a hazautazást követően vitéz Békey Béláné egy rövid cikket is megjelentetett a *Budapesti Hírlapban* a frissen átadott tiszti gyógyhárról:

„Szébb jövőt – Adjon Isten

Hévízfürdő, június.

Vörös lótuszvirágek és széles tenyerű sárga és lótuszlevelek között tarkálnak a különböző színű fürdősapkák és kalapok.

A meleg páragözös, rejtett erőktől gazdag hévízi tó vizében trécselve, nevetve, beszélgetve fürdenek a gyógyulást, üdülést keresők. Köröskörül hatalmas öreg nyárfák és rajta békés gólyafészkek. A gólyaszülék kepelnek, majd repdesve hozzák a fiókák számára a finom zsákmányt. A kicsinyek békés engedelmességgel ülnek egymás mellett a fészekben; vékony fehér nyakuk világít csak ki a sötét fészekből. Hogy miért is olyan meghatóak ezek a gólyacsaládok tehetetlen, éhes kis fiókáikkal? Erre a kérdésre csak az öreg hársak susogásában lehet a feleletet megérezni.

A cigány régi jó magyar nótákra zendít rá. A régi, gondtalan magyar fürdőélet emlékei suhannak át ebben a hangulatban a lelkeken.

Kissé feljebb, a dombtetőn, az erdő szélén: új és más a kép. Árnyas parkban a modern kényelemmel épült tisztviselők otthona.

A két tisztviselő-üdülő mellett a most megnyílt nyájas, szép »Zrínyi Miklós honvédtiszti gyógyház«.

24 Sírboltja a Kerepesi úti temetőben a kaputól balra található, falsírboltok 168. sz. sírhely.

Budapesti Negyed, 7. évfolyam (1999. ősz) 3. szám <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00020/adat001.htm> (Letöltés ideje: 2020. 03. 24.)

25 Sztrokay Lajos címzetes vezérőrnagy. Nyomozás egy kép okán. <https://stephanus-public.webnode.hu/1/sztrokay-lajos-cimzetes-vezerornagy/> (Letöltés ideje: 2020. 03. 24.)

26 Magyar vitézi tettek gyűjteménye. II. Budapest, 1942.; A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. Budapest, Pátria, 1937. p. 346.; Kincses Katalin Mária: Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. évf. (2013) 3. szám, p. 863.

27 Vendégekönv 3a oldal.

Innét messze látni a lankás zalai tájakra, zöldelő rétekre, mezőkre. A kalászosokat a júniusi szellő hullámosra fodrozza és közöttük friss, élénkkek, piros, fehér és lila színekben fénylik, pompázik a búzavirág, pipacs, margaréta és szarkaláb. A láthatárt pedig, mint hű katonák, sorfalat állva őrzik a magyar ciprusok: sudár, büszke jegenyék.

A tiszti gyógyház halljába érve, elhangzik a leventék köszöntése: »Szebb jövőt – Adjon Isten!« És ez a megszámlálhatatlan sokszor elhangzó köszöntés fohásszá válik az ajkakon és elszállva, végre is utat tör a fejünk felett gomolygó, úszkáló cirus- és cumulusfelhőkön át a nagy Mindenséghez.

Es újra és újra ismétéljük – mindenki és mindnyájunk nevében, hittel és reménnyel szívünkben:

- Szebb jövőt!
- Adjon Isten! ...²⁸

A következő turnusokba további első világháborús hősök érkeztek kezelésre, köztük például rövidi Maxon Lajos nyugállományú altábornagy, báró Gottfried Meyern-Hohenberg ny. altengernagy és felesége, Hildegard Freifrau von Meyern Hohenberg, geborene Freiin von Ende († 1942), vencesellői Virányi Ferenc (1868–1947) ny. huszár altábornagy, aki az 1914. évi sztojanovi lovasrohamban a 9. honvéd huszárezred egyik osztályának élén a túlerőben lévő orosz lovasság és tüzérség ellen hősiiesen harcolt és megsebesült, majd ezt követően részt vett a lembergi és a Przemysl körüli harcokban, végül 1918-ban az olasz harctéren a Montello elleni offenzívában.²⁹ Virányi 1933. szeptember 6-án írta be a vendégkönyvbe az alábbi sorokat: „Az őszinte barátság és az igaz bajtársi megértés és összetartás jegyében eltöltött aug–szept-i beutalásunk véget érve, fájó szívvel mondunk Isten hozzádot a szép gyógyháznak, amely három hétig otthonunk volt és a hévízi kedves fürdőnek, mely sok élvezetet nyújtott, de főként fájó szívvel búcsúzunk a kedves bajtársaktól és attól a bájos hölgykoszorútól, akiknek társasága felejthetlenné tette ittlétünket. Köszönettel adózunk egyben a gyógyház kiváló parancsnokának, aki bájos neje ömeltóságával együtt utánnozhatatlan előzékenységgel és agilitással gondoskodott rólunk, és részesített minden jóban bennünket. A gyorsan elröpült 3 hét kedves emlékével amikor most búcsúzunk, azt hiszem, szívünk mélyén mindnyájan azt kívánjuk, »a mielőbbi viszontlátásra.«³⁰

Ugyancsak a bajtársi és hazafias szellemet és a gyógyház vezetőjének és feleségének gondoskodását dicsérte vitéz tapolylucskai és kükemezei Bánó Kálmán (1877–1944 után) ny. altábornagy az 1. számú vitézi törzsszék kapitánya,³¹ a vendégkönyvbe 1933. szeptember 30-án írt bejegyzésében: „Mint egymásnak ismeretlenek jöttünk ide, és – úgy érzem – mint jó barátok távozunk!

A jóléti intézmények eme fiatal, de máris életerős, gyönyörű, szép hajtása, a Gróf Zrínyi Miklós honvédtiszti gyógyház nem csak az egészség ápolásának hajléka, hanem a hazafias, igaz magyar szellemnek és bajtársiasságnak kedves és kedélyes otthona.

Az utóidénynek némi hátrányait ellensúlyozták: a kitűnő ellátás, a gyógyház kiváló kényelme és a vezetőség rendkívüli előzékenysége...³²

28 Budapesti Hírlap, 1933. június 28. p. 7.

29 <https://www.gavavencsello.hu/gavavencsello/tortenelem> (Letöltés ideje: 2020. 03. 24.)

30 Vendégkönyv 6a oldal.

31 Négyessy László: A vitézi rendről. Doktori értekezés. Kézirat. I. Szeged, 1974. pp. 63–64., 92–93.

32 Uo. 7a oldal.

6. kép.

Bellmond Károly ny. altábornagy bejegyzése a vendégeknyomban

(Fotó: Szerzők)

A hévízi üdülőt az első évben a hivatásos állományúak közül 89 fő kereste fel, illetve ezeknek 37 családtagja és 1 gyermek. (Összesen: 127 fő.) A nyugállományú katonák közül 72 családfőt, 43 családtagot és 1 gyermeket utaltak be. (Összesen: 116 fő) Emellett volt 13 „vendége” is a gyógyháznak, így az összes látogatói szám 256 fő volt.

Az éves jelentés még megjegyzi, hogy: „Hévízen pedig külön gazdasági épület és külön kaszinó épület (játékszobával és társalgóval) most vannak építés alatt.”³³

Az 1934-es esztendő májusában szlatinai Ledniczer Sándor nyugállományú tábornok, augusztus végén pedig adlerhorsti Bellmond Károly (1866–1937) ny. altábornagy³⁴ töltött el néhány hetet a Zrínyi gyógyházban. Utóbbi megjegyezte a vendégeknyomban, hogy a gyógyulás mellett találtak itt „egy fáradhatatlan, körültekintő házigazdát, akinek legfőbb vágya vendégei meglegedését kiérdemelni”, és felesége személyében „egy igazi vendéglátó háziasszonyt...”, aki állandó jó humorával, kedves ötletességeivel azon igyekezett, hogy életünk árnyoldalát felejtjük el, ami sikerrel is járt.”³⁵

33 *Magyar Katonai Szemle*, 5. évf. (1935. 1. negyedév) 2. szám, pp. 249–250.

34 Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019. pp. 69–70.

35 *Vendégeknyv* 12a oldal.

7. kép.

Nagypolányi Kreyczy Ágoston ny. altábornagy bejegyzése

(Fotó: Szerzők)

1936 júniusában nagypolányi Kreyczy Ágoston (1863–1940) ny. tüzér altábornagy³⁶ írta be a nevét a vendégeknyvbe.

Azt, hogy hogyan teltek a beutaltak napjai, jól mutatják a vendégeknyvben fennmaradt korabeli fotók és néhány bejegyzés. Vitéz Holényi János nyugalmazott tábornok például 1935-ben hosszú versben köszönt el „édes Muki pajtás”-tól és feleségétől, Aschenbrenner Mihályné méltóságos asszonytól. Ebben szól a jó kosztról, amelytől „az idomok rohamosan telnek”, és a szórakozásról: „Mindenkinek szorgalmasan fürdött, udvarolt, a pletykapad körül sürgött...” A versből az is kiderül, hogy a fent említett, 1934-ben még csak épülőfélben lévő kaszinót 1935-ben átadták: „Turnusunkban avatták föl a kaszinó házat / Parázs táncot jártak a reumás lábak. / Ezzel együtt szenteltük fel a tokaji hegy levét / Mely az üvegjérről kapta »pisztoly« nevét.”³⁷

Egy 1940. szeptember 29-én beírt vers még az egyes fogásokat is megörökítette: „Köszönjük a sok jó napot / Asztalra tett dús falatot. / Csibe mellett, borjú combot / Édes tortát, hús fagyaltot.” A bejegyzést író Máriaassyné Nagy Rózsa még a beutaltak szórakozását is megverselte: „Köszönjük a barátságot / Éjfelbe nyult víg játékok / Hévvél zengett palóc nótát...” Máskor, 1935 augusztusában népes, több mint 10 fős olasz katonai delegáció

³⁶ Balla Tibor: i. m. pp. 254–255.

³⁷ Vendégeknyv 15a-b oldal. A gyógyház jó konyháját vitéz Prónay Valter őrnagy is említi 1935. június 27-i bejegyzésében (uo. 16a oldal).

tett látogatást az intézményben, amelynek tagjai fényképen és a vendégeknyvben megörökítették ottlétüket.

A vendégeknyv bejegyzései arról is tanúskodnak, hogy már akkor is voltak visszajáró vendégek, akik szinte minden évben feltűnnek a lapokon és a fotókon. Ilyen volt például vitéz Rátvay Imre ny. tábornok és felesége, nagybaczoni Nagy Béla (1882–1962) ezredes, majd 1936-tól tábornok, nagybaczoni Nagy Vilmos testvére.³⁸ Kétszer is a beutaltak között volt rövidi Maxon Lajos ny. altábornagy³⁹ (1934, 1941), a katonaozvegyek közül pedig simontornyai vitéz Schamschula Rezső (1858–1931) altábornagy⁴⁰ özvegye, aki 1933-ban és 1934-ben is „reumától gyógyultán” távozott a hévízi gyógyházból.

A második világháború kitörését követően a „boldog békeidő” a hévízi gyógyházban is véget ért. A vendégeknyvben elmaradoznak a hosszabb bejegyzések, versek és 1941 után a korábban szinte minden turnus számára „kötelező” csoportképek. A gyógyház jellege fennállásának utolsó éveiben átalakult, a zajló világháború sérülteinek rehabilitációja került előtérbe. Ezzel párhuzamosan egyre több az özvegy, és mellettük megjelennek a félárva gyermekek is.

1944. augusztus 25-én vitéz Pap Ferenc alezredes özvegye ezt írta be a vendégeknyvbe: „Hévízi tündérvkert, lásd könnyes a szemem, / mert nem maradhatok itt, mert nem jöhetsz velem, / mert kívülről nem ilyen szép a világ, / mert csak itt nyílt számomra jólét-virág, / mert nem kibicel az életben senki nekem...”⁴¹

A korábbi reumás, podagrás betegek, az első világháború harctereit megjárt, 60–70 éves kor közötti nyugalmazott tábornokok, ezredesek és főtisztek helyett felbukkannak a frontról mozgásszervi sebesüléssel hazatért csapattisztek, akik általában regenerálódásuk utolsó szakaszát töltötték itt. Ebben az időszakban mindössze néhány nyugalmazott tábornok neve bukkan fel a vendégeknyvben: 1941. augusztusban rövidi Maxon Lajos ny. altábornagy és vitéz Ránky József altábornagy, 1942. augusztusban vitéz Kiss János (1883–1944) altábornagy,⁴² 1944 szeptemberében szenterkeszthegyi Kratochvill Károly (1869–1946) ny. altábornagy.⁴³

Az utolsó, sokatmondó bejegyzések 1944 szeptemberéből valók. A vendégeknyv és a Zrínyi Miklós m. kir. honvédtiszti gyógyház történetének lapjai itt bezárultak.

A Zrínyi Miklós m. kir. honvédtiszti gyógyház 1933 és 1944 közötti működése során mintegy 4-4,5 ezer mozgásszervi betegségben szenvedő nyugállományú és aktív honvédtiszt és tisztfeleség, valamint hadiözvegy számára adott gyógyulási lehetőséget. Az akkor kialakított protokollok és gyógyítási elvek némelyike napjainkban,

38 Nagybaczoni Molnár Ferenc: Egy elfelejtett tábornok, Nagybaczoni Nagy Béla. <http://erdely.ma/dokumentum.php?id=111141> (Letöltés ideje: 2020. 03. 24.)

39 Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 1. szám, p. 41.

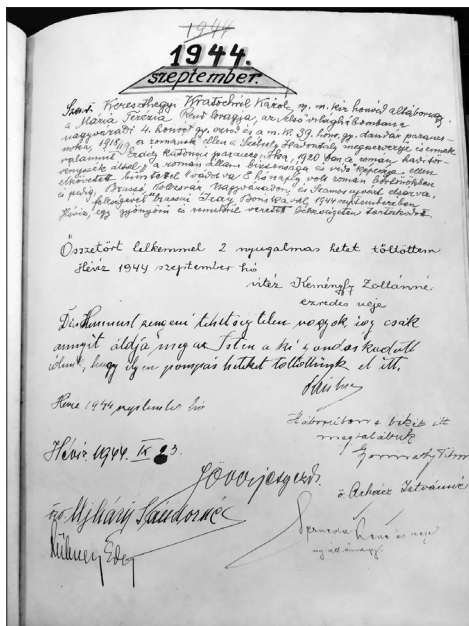
40 Balla Tibor: i. m. pp. 413–415.

41 Vendégeknyv 42b oldal.

42 Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest, Ister, 2001. p. 178.

43 Horváth Sz. Ferenc: Kratochvil Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az Észak-erdélyi zsidók védelmében (1943–1944) *Századok*, 142 (2008) 1. szám, pp. 123–152;

Domonkos László: In memoriam Kratochvil Károly. [Budapest], Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio Kiadó, 2019.

8. kép.

Az utolsó bejegyzések a vendégbönyvben 1944 szeptemberéből

(Fotó: Szerzők)

az utódintézményben, a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ, Honvédkórház, Hévízi Mozgásszervi Rehabilitációs Intézetben is⁴⁴ érvényben van: úgymint a legalább háromhetes turnusok, a komplex, holisztikus szemlélet, amely a gyógyhatást, a rekreációt a kezeléseket, a környezetváltozást, a tó és a környék sajátos mikroklímáját, természeti szépségeit, a kultúrát, a szórakozást és művelődést együttes hatásként fogalmazza meg.⁴⁵

44 A második világháborút követően a gyógyház a Magyar Néphadsereg tulajdona lett, és gyógyüdülőként működött, Zrínyi Miklós Honvéd Üdülő néven. 1953-tól visszaintegrálták az egészségügyi ellátásba, és az intézet 2. számú Honvéd Szanatórium néven működött tovább. 1957-től 1965-ig az intézet kezelése átkerült az Országos Idegenforgalmi Vendéglátó Vállalathoz, és gyógyüdülőként, Palatinus Szálló néven üzemeltették. egészen 1965 szeptemberéig, amikor is az intézmény újból visszakerült a Magyar Néphadsereg tulajdonába. Winffer Judit: i. m. p. 216.

45 Sandra Sándor – Németh Lajos: Et sanitas in renouatione Héviz. Gyógyulás és megújulás Hévízen. Budapest–Hévíz, 2015. pp. 13., 22–25.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019.
- A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. Budapest, Pátria, 1937.
- Domonkos László: In memoriam Kratochvil Károly. [Budapest], Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio Kiadó, 2019.
- Horváth Sz. Ferenc: Kratochvil Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az Észak-erdélyi zsidók védelmében (1943–1944) *Századok*, 142 (2008) 1. szám, pp. 123–152.
- Kincses Katalin Mária: Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. évf. (2013) 3. szám, pp. 854–886.
- Magyar vitézi tettek gyűjteménye. II. Budapest, 1942.
- Négyessy László: A vitézi rendről. Doktori értekezés. Kézirat. I. Szeged, 1974.
- Paulovits Sándor Dr.: Harmincas honvédek élete a halálmezőkön. Kecskemét, Hungária, 1939.
- Róder István dr. törzsorvos: A „rheumás” betegségekről. *Magyar Katonai Szemle*, 2. évf. (1932. 4. negyedév) 12. szám, pp. 190–195.
- Sandra Sándor – Németh Lajos: Et sanitas in renovatione Hévíz. Gyógyulás és megújulás Hévízen. Budapest–Hévíz, 2015.
- Stencinger Norbert: „Nem hittük, hogy a karácsonyt is itt fogjuk tölteni.” Karácsony olasz hadifogságban. https://nagyhaboru.blog.hu/2018/12/24/_nem_hittuk_hogy_a_karacsonyt_is_itt_fogjuk_tolteni
- Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 1. szám, pp. 34–71.
- Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest, Ister, 2001.
- Sztrókey Lajos címzetes vezérőrnagy. Nyomozás egy kép okán. <https://stephanus-public.webnode.hu/l/sztrokay-lajos-cimzetes-vezeroornagy/>
- Weinhoffer Judit dr.: A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében. PhD értekezés. Budapest, 2016.
- Závodi Szilvia: Életmód, életkörülmények, és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2012.
- <https://www.gavavencsello.hu/gavavencsello/tortenelem>